

Ki nem tér olykor vissza

– avagy lágymányosi és
józsefvárosi szellemidézés

BENDA MIHÁLY

Van a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti tárában egy ún. Karinthy-film, amelynek első kockáján Karinthy Frigyes és nevelt fia, Kertész Tamás látható, majd ismét Karinthy Frigyes hógolyózó gyerekek körében. A jelenetsor fő részét a gyerekek szánkázása – lesiklás a dombon – alkotja. Először Kertész Tamást, majd Karinthy Ferencet látjuk a szánkón. A következő kockán Karinthy Ferencnek hosszan gratulál az apja, tréfásan kezét ráz vele, vállon veregeti, miközben a többi gyerek szorosán körülállja őket. A film a domb tetején álló gyerekek képével zárul. Karinthy Ferenc visszaemlékezése szerint a filmet a Verpeléti út (ma Karinthy Frigyes út) és Bicskei út sarkán, illetve a környéken vették fel. Ez azonban nem derül ki. Csak annyi bizonyos, hogy egy nagyobb városban készült. Így egyértelműen el kell fogadnunk Karinthy Ferenc azon állítását, hogy a képen a Verpeléti és a Bicskei út látható.

Barthes több tanulmányában foglalkozott a fotónak azzal a tulajdonságával, hogy maximálisan képes a valóság illúzióját keltetni. A fényképezőgép gépiesen rögzíti a látványt és azt a benyomást kelti, mintha nem is a valóság ábrázolása lenne, hanem maga a valóság.¹ Hasonló megállapítást tesz a filmről André Bazin *Mi a film?* című művében. Szerinte a film paradoxona az, „hogy elvont eszmét csupán a realitás egészében és konkrét ábrázolásának eszközével tud kifejezni. De ez az ereje, s egyszerűen a veszte is. Mindaz, ami a vásznon történik, a realitás értékével hat, olyan

¹ Barthes, Roland: *Le message photographique; Rhétorique de l'image; Le torisième sens*. In: *Uő.: L'obvie et l'obtus*. Paris, Seuil, 1982. 9–61. old.

A régi Lágymányos
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

*„... szépirodalmi városleírásokból
leginkább azt tudhatjuk meg,
hogyan az írók milyennek képzeltek
a városukat.”*

mértékben, amilyen fokot semmilyen más ábrázolási technika nem ér el. [...] A film tehát ábrázolás és nyelvezet is, de az emberek az egész világon mindenekelett ábrázolásként érzékelik.”² Még hozzá olyan ábrázolásként, amely azt sugallja, hogy a szintiszta valóságot tükrözi. De mégis úgy gondoljuk, hogy a Karinthy-film – nemcsak rövidségéből kifolyólag – kevesebbet képes átadni a korszak lágymányosi valóságából, mint Karinthy Ferenc önéletrajzi írásai a nyelv eszközeivel.

Nem gondoljuk, hogy Karinthy nyelve a valóságot tükrözi vissza és ezért képes a városról egy képet adni. Elhatároljuk magun-

² Bazin, André: *Mi a film?* Osiris, Budapest, 1995. 13. old. [Ford. Brencsán János]

kat attól a mimetizáló irodalomszemlélet-től, amely úgy tartja, hogy az irodalmi mű a létező valóságot tükrözi vissza. Az a véleményünk, hogy nem létezik a „teljesen áttetsző nyelv [...], amelyben maguk a dolgok volnának megnevezve.”³ Barthes elméletét követve úgy értelmezzük, hogy a realista szövegek képesek elhiteni, hogy „teljesen áttetszők” és az élet egy szeletét adják.⁴ Továbbiakban e realista leírások poétikai eszköztárát vesszük szemügyre.

A korszak kritikusi gyakran nevezik Karinthy Ferencet „önéletrajzi írónak”⁵. Ezt a jelzőt nemcsak azzal érdemelheti ki, hogy gyakran örökíti meg saját élményeit, de azal is, hogy módszeresen feldolgozta gyerek- és fiatalkorának különböző korszakait. Az *Irodalmi történetek*ben elsősorban a látymányosi gyerekkor fontosabb eseményei elevenednek fel, míg a *Szellemidézés*ben a Reviczky utcában töltött mindennapok. De a két könyvön kívül máshol is felcsipegethetünk önéletrajzi morzsákat, és a Látymányoson és Reviczky utcán kívül az író említést tesz az Üllői úti lakásukról is. De ez utóbbiról közel sem beszél annyit, legnagyobb szerephez *A jó hiénák* című novellában jut.

Philippe Lejeune az önéletírás műfaját az *önéletrajzi paktum* segítségével jellemzi. Az *önéletrajzi paktum* szerinte az olvasó és a könyv szerzője között jön létre, és a szerzői, elbeszélői név azonosságának a megerősí-

tése a szövegben.⁶ A paktum formai jegyei lehetnek kifejtetlenek – azaz a címadás sugallja (*Életem története, Önéletrajz*), vagy maga az elbeszélő mondja ki a mű bevezetőjében a szerzővel való azonosságot – vagy lehetnek kifejtettek. Ez utóbbi esetben az elbeszélő a borítón szereplő szerzői névvel nevezi meg magát.⁷ Mint látjuk, az *önéletrajzi paktum* másfajta olvasási módot igényel, mint a vele *ellentétes regényíró* paktum. A fikciós formákkal ellentétben az önéletírás „referenciális szöveg”: „éppúgy, mint a tudományos és vagy történelmi diskurzusok, arra törekszenek, hogy a szövegen kívüli »valóságról« nyújtsanak tudást, tehát igazságpróbának vessék alá magukat. Céljuk nem egyszerűen a valósághűség, hanem a valóhoz való hasonlítás, nem »valóság effektus«, hanem a valóság képe.”⁸ Vagyis Lejeune szerint az önéletrajzírás rendelkezik egy ún. „referenciális paktummal”, amelyben benne foglaltatik a célzott valóságmező definíciója, valamint a hasonlóságnak az adott szöveg által kijelölt modalitásai és fokai.

Mint látjuk, Philippe Lejeune szerint az önéletrajz ugyanúgy, mint a film, a valóságot akarja megörökíteni. Erről az önéletrajzi valóságról sokkal többet tudunk meg, ha nem a fotókon és a dokumentumfilmekben létező várossal vetjük össze szüntelenül, hanem inkább azt nézzük meg, hogy milyen eszközökkel képes elhiteni, hogy a

3 Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris, Budapest, 2000. 144. old. Ford.: Romhányi Török Gábor.

4 Barthes, Roland: *L'effet de réel*. In: Uő: *Littérature et réalité*. Seuil, Paris, 1982. 88–89. old.

5 Szabó B. István: Karinthy Ferenc: Víz fölött, víz alatt. *Kortárs*, 1967/10. 1665. old.

6 Lejeune, Philippe: Az önéletírói paktum. In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. L'Harmattan, Budapest, 2003. 28. old. Ford.: Varga Róbert.

7 Uo. 29. old.

8 Uo. 37. old.

Baross utca
BFL képeslapgyűjtemény

„... a város ... helyenként a
cselekmény mozgatórugója lesz.”

valódi Budapesten vagyunk. Úgy gondoljuk, Karinthy városképe éppúgy, mint a többi 20. századi íróé, a nyelv, a szavak által létrehozott tér, ahol tetten érhetjük egy korszak városképét akár, természetesen egy íróember fantáziájával megspékelve. Így a szépirodalmi városleírásokból leginkább azt tudhatjuk meg, hogy az írók milyennek képzelték a városukat.⁹

Az irodalmárok előszeretettel állítják szembe a leírást a narrációval,¹⁰ amelyek szerintük jól elkülöníthető szemantikai blokkjai a szöveg egészének, lazán kapcsolódnak hozzá és könnyűszerrel leválaszthatók róla.¹¹ Karinthy gyerekkoráról szóló ön-

⁹ Lepetit, Bernard: *Les villes dans la France moderne (1740–1840)*. Paris, Albin Michel, 1988. 52. old.

¹⁰ Génette, Gérard: *Frontières du récit*. In: *Uő: Figures II*. Paris, Seuil, 1969. 56. old.

¹¹ Hamon, Philippe: *Qu'est-ce qu'une description? Poétique*, 1972/12. 465. old.

életírásai részben cáfolják ezt az elképzelést. Ritkán találunk nála hosszú városleírásokat, amelyek a 19. századi regényekhez hasonlóan szisztematikusan sorra veszik a városrész jellegzetességeit. Így nála a város másképpen önállósul, és helyenként a cselekmény mozgatórugója lesz.

Philippe Hamon a leírásokban kétfajta nézőpontot különböztet meg.¹² Hagyományos formájuk, amikor egy mozdulatlan narrátor vagy szereplő szemszögéből látjuk a tájat vagy az utcarészletet. Ilyenkor egy szereplő vagy a narrátor könyököl, ül vagy áll, és letekint egy magaslatról. De az is előfordulhat, hogy a séta közben megáll, hogy le tudja írni a körülötte lévő világot. Hamon ezzel a típussal szembeállítja azt a másik fajta leírást, amely során egy sétáló narrátor vagy szereplő szemszögéből látjuk a mozdulatlan tájat vagy utcarészletet. Úgy érezzük, hogy az általa szembeállított kétfajta leírás nem áll szöges ellentétben egymással, és léteznek közöttük néhány átmenet. Másrészt létezik egy harmadik típus is, amikor egy sétáló ember szemszögéből egy szüntelenül változó tájat ismerünk meg.

A sétáló leírás a 19. század második és a 20. század első felében válik népszerűvé, amikor megjelenik egy új „táj” is, a város,¹³ amely tökéletes terepe a sétáknak. Sőt Walter Benjamin szerint a kószáló ember típusát egyenesen Párizs teremtette.¹⁴ Szerinte az „országút ereje más annak, aki

járja és más annak, aki repülőgépen száll fölötté el. Ugyanígy a szöveg ereje is más és más, ha valaki olvassa vagy ha lemásolja. [...] Csak aki járja az utat, tud valamit uralmáról [...] csak a lemásolt szöveg kommandírozza annak lelkét, aki vele ekképp foglalatostkodik, míg a puszta olvasó soha nem ismeri meg bensőjének új oldalait úgy, ahogy ezeket a szöveg, az út nyitja meg az újra és újra elburjánzó belső ősvadonon át: mert az olvasó figyelme azt követi, amiként énje mozog álmodozása szabad légterében, a másoló azonban hagyja, hogy mozgását kommandírozzák. A kínai könyvmásolás ezért szavatolta összehasonlíthatatlanul az irodalmi kultúrát, és ezért volt Kína rejtélyeinek egyik kulcsa.”¹⁵

Robert Ricatte határozottan elkülöníti a „mozgó leírást” (description ambulatoire) a Hamon által leírt megálló és úgy körültekintő nézőponttól. Szerinte az előbbi nem hagyja magát megállítani egy dolognál, hanem átadja magát „a fél szemmel bizonytalanul látott dolgok káprázatának”¹⁶.

Karinthy Ferenc leghosszabb összefüggő városleírása a *Szellemidézés* elején van. Ez az önéletrajzi regénye a Reviczky utcában játszódik, és egy hosszú helyszínmegjelöléssel indul: „Aki volt már a Reviczky utcában, tudja, mennyire elüt a szürke környéktől, mely felett mindig borús az ég. Sziget a reménytelen Józsefvárosban, a könyvtárral, a Bethlenek, Károlyiak palotá-

¹² Uo. 468–469. old.

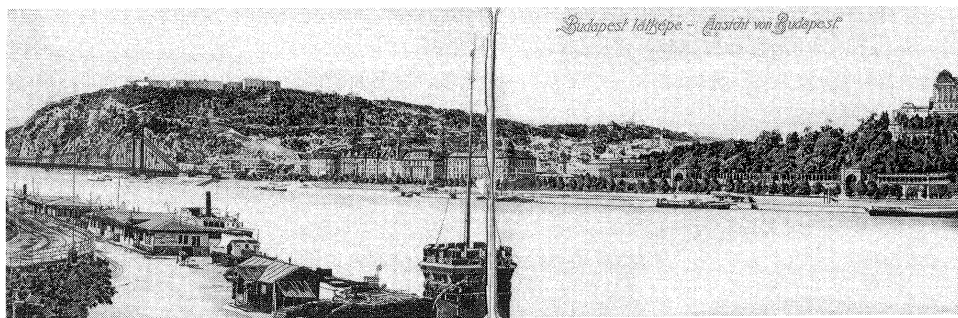
¹³ Citron, Pierre: *La poésie de Paris dans la littérature française de Rousseau à Baudelaire*. Les Éditions de Minuit, Paris, 1961. 1. k. 250. old.

¹⁴ Benjamin, Walter: Passzázatok. In: Uő: „A szirének hallgatása.” *Válogatott írások*. Vál., ford. és szerk.: Szabó Csaba. Osiris, Budapest, 2001.

216–217. old.

¹⁵ Benjamin, Walter: Egyirányú utca. In: Benjamin *l. m.* 166. old.

¹⁶ Ricatte, Robert: *La Création romanesque chez les Goncourt 1851–1870*. Armand Colin, Paris, 1953. 280. old.

Buda látképe
1905
BFL képeslapgyűjtemény

„... a narrátor könyököl, ül vagy áll
és letekint egy magaslatról.”

jával, a kis Krisztus királyi-kápolnával, s végén a vörös téglás falakkal szegett térrel, ahol apácák növendékei nézegetik a kegyeszerület kirakatában elhelyezett füstölőket, gyertyatartókat, olajnyomatokat, imakönyveket. Csend és béke honolt a Reviczky utcában, míg a szomszédos bérházak között naphosszat kalmárok alkudtak, boltjuk ajtajába állva dicsérték áruikat, enyv, fűrészpor és pácolt bőr szaga terjengett a levegőben, autók, kocsik, targoncák tolongtak csörömpölő villamosok között. Lépcsőházunk pihenőinél óriási ablakok nyíltak, üvegükön a grófi címerrel. Emlékek laktak a lépcsőházban, s magam is, valahányszor felszaladtam, kettesével szedve a fokokat, magam is különös módon emlékeket kovácsoltam, arra gondoltam, milyen szomorú lesz, ha majd nem lakunk már itt, s én néha felkeresem a házat, mert ki nem tér olykor vissza?”¹⁷

Nemcsak hosszúsága miatt tér el ez a szövegrész Karinthy más leírásaitól. Az író nagyon ritkán közelít felülről a megvizsgálni kívánt városrészhez. Ezt a tőle szokatlan módszert találtam még a *Baracklekvár* című

¹⁷ Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. In: Uő: *Don Juan éjszakája – Szellemidézés – Kentaur*. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 140–141. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1979.

novellában, de ott gyerekkorának másik helyszínét, a Lágymányost festi le, és a szövegrész terjedelme is jóval kisebb az előzőnél: „Mi akkor a Verpeléti út végén laktunk, a dohánygyár és a ki nem szárított Lágymányosi-tó közelében, grundok, beépítetlen füves telkek közt, egy hatalmas új sarokházban, a hatodik emeleten.”¹⁸ Ez a kezdeti kép egészül ki, amikor a novella egy későbbi pontján az idősebb Karinthy kilép lakásának erkélyére és végigpillant a lágymányosi tájon: „Lent, hat emelet mélységben a Verpeléti út kihalt volt, lámpái némán rezegtek a melegben, köröttük sűrű, izgatott szúnyogfelhő. A nagy bérház – roppant kályha – köveiben őrizte a júliusi nap hőségét; valahol magányos léptek ko-

Fehérvári út
BFL képeslapgyűjtemény

„... autók, kocsik, targoncák
tolongtak csörömpölő villamosok
között.”

¹⁸ Karinthy Ferenc: *Baracklekvár*. In: *Uő: Baracklekvár és más történetek*. K.u.K., Budapest, 2001. 11. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 2001.

pogtak, visszhangoztak a forró utcákban, majd sokára elhaltak. Szemközt az egyik ház tűzfalára alul futballkapu volt odarajzolva, mésszel. A dohánygyár homályos tömbje hosszan nyúlt el a sötétben, túl az a feketeség már újra a rétek, a végtelen Bercesényi út mentén.”¹⁹

Míg a Reviczky utcai lakás földrajzi helyzetének leírása elnagyolt, és inkább a lakás szigetjellegét hangsúlyozza, addig a látványosi tájban létezik két biztos pont: az egyik a dohánygyár, a másik a Lágymányosi-tó. Az előbbiről a következőképpen nyilatkozik az író egyik interjújában: „most valami élelmészeti intézet van ott, és hallom is a kürtjét, pedig nem szól: mindig három órákor dudált. Utána megtelt az utca dohánygyári munkásokkal. Sok tót Carmen, nem énekelve és cigarettázva, mint az operában, hanem eltörődött, kendős asszonyok rohanva a családhoz, gyerekekhez. Ilyet sokat tudnék mesélni.”²⁰

A dohánygyáron kívül a Lágymányosi-tó is ott lapul a gyerekkori tájban. Nem véletlen talán, hogy a *Baracklekvár* fentebb idézett leírásában annyi a szűnyog az utcai lámpa körül és időnként, telihold idején, meleg fülledt éjszakán „a Lágymányosi-tóról felhallatszott a békák szerelmes brummogása.”²¹

A Reviczky utcai lakás és környéke jellemzéséhez hozzájárul a Múzeum körút és a

Centrál kávéház. Előbbi a földrajzi helyzeténél fogva fontos. Hiszen az ember a Reviczky utcából kilépve vagy a Kecskeméti utca vagy a Múzeum körút felé fordul. Későbbi novelláiban ugyan még vissza-visszatér mint a Bölcsészkar metaforája,²² de a Centrált sokkal többször említi. A kávéház nemcsak az iskola kapujától volt egy iramodásra („csak végig kellett szaladni a Reáltanoda utcán”²³), hanem a Reviczky utcai lakástól is, így Karinthy Frigyes, aki otthon nem tudott dolgozni, gyakran ment oda.

Karinthy önéletrajzi művei általában a Ricatte-féle „mozgó leírás” segítségével ábrázolják a várost. Ezek az írások az utcán járó ember szemszögéből mutatják meg a város életét, s ezért a hosszú statikus leírásoktól eltérő kisebb látószögű képek sokaságával ábrázolnak. Ilyen városi sétákat találunk a *Szellemidézésben*. Karinthy Frigyes, fia, Ferenc és a vendég Noémi indulnak el a kávéház és az egyetem felé: „A lány befordult a Múzeum körúton, apám továbbhaladt a Kecskeméti utcán. Egy utcai árustól tíz fillérért vásárolt öt darab sült gesztenyét, majd a hentesnél szalámis zsemlét készített magának. Ezeket aztán menet közben fogyasztotta el, a zsemlét nem is tudta egészen megenni. A következő sarkon egy vak koldus sapkájába beledobta a maradványát.” Majd folytatja útját: hirdetményeket olvas, és eljut a Centrál kávéházba,

¹⁹ Uo. 26–27. old.

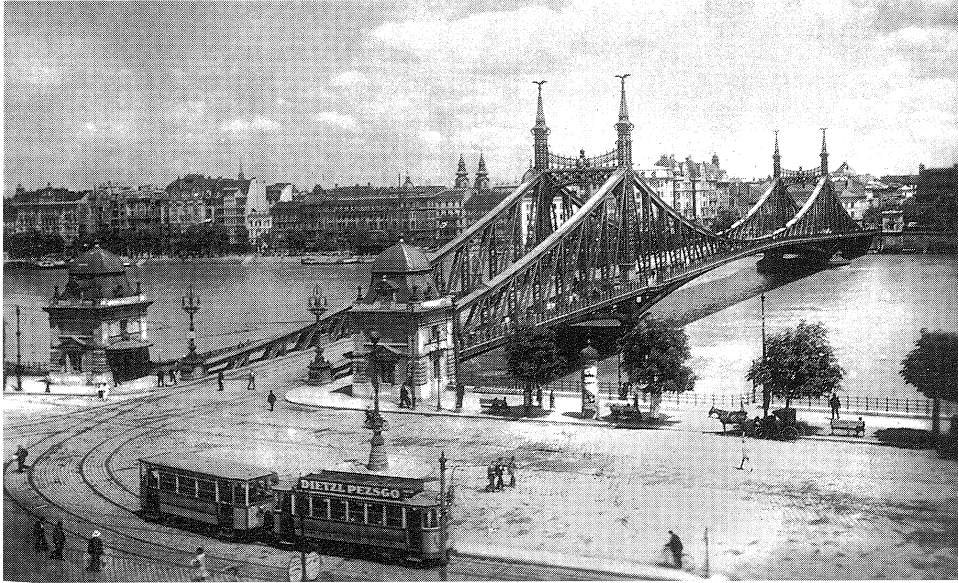
²⁰ Karinthy Ferenc: Szülőföldjeim. Jankovics Józseffel. In: Uő.: *Körvadászat. Riportok, beszélgetések*. Szépirodalmi, Budapest, 1984. 422–423. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1984.

²¹ Karinthy Ferenc: *Baracklekvár*. In: Karinthy Ferenc,

2001. 23. old.

²² Karinthy Ferenc: *Egyetem*. In: Karinthy Ferenc, 2001. 56–78. old.

²³ Karinthy Ferenc: *Kamaszkor*. In: Uő.: *Szabad rablás. Karcolatok*. Szépirodalmi, Budapest, 1983. 82. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1983.

ahol „nem találta helyét, átment a Parissette-be, onnan az Abbáziába, ott megebédelt, majd a Japánba, s alkonyatkor visszatért a Centrálba.”²⁴

Nem ez az egyetlen hely Karinthy műveiben, ahol a narrátor megteszi a Centrál és Reviczky utca közötti utat. Más helyütt apját titokban követve járja be ezt az utat. Karinthy Frigyes „lomhán imbolyogva továbbcammogott, mindig maga elé, le a flasztarra tekintve, mintha elvesztett volna valamit. Ha köszöntöttek – és elég sokan köszöntöttek –, szórakozottan megpöccintette kalapját; a kirakatok előtt is elácsorgott, főként a csemegeüzleteknél. Ez olyan érdekes volt, hogy én látom őt, és ő nem lát, nem lehetett betelni vele, néha a Kálvin térig is követtem a túlsó járdán, ámbár ez a kis út fél óráig eltartott. A Baross utcá-

A Ferenc József-híd
BFL képeslapgyűjtemény

„... anyám kocsiban tol a napfényes
Gellért téren...”

²⁴ Karinthy Ferenc: Szellemidézés. In: Karinthy Ferenc, 1979. 156. old.

ban aztán jól előrehatoltam, a könyvtárnál átvágtam eléje, és visszafelé lépkedve épp szembe találkoztam vele.”²⁵

Pár lappal később Karinthy Ferenc részletesebb leírását adja a korszak Városligetének. Itt, a regény egyik szereplője szemszögéből látjuk a várost. A fiú ahelyett, hogy iskolába menne, a „Városliget felé indult, a borongós, ködös reggelen. Polgárok, házmesterek tülekedtek a járdán, dolguk után siető hangyák. De kint a Ligetben dér lepte még a pázsitot, és a kopasz fák fagyot lehettek. Varjak ültek a fa tetején, és a csősz hegyes botjával döfködte a földet. Köd szállt a Liget felett, és csend volt körs-körül.”²⁶

Peti ezután elmegy a műjégpálya mellé, ahol bricseszes alakok forgolódnak. Majd krumplicukrot vesz, és a *Vie Parisienne* két utolsó számát. A vurstliban azonban „minden le volt zárva, bedeszakázva, a barlangvasút, hajóhinták, óriáskerekek várták a tavaszt.”²⁷ A leírás a következőkben arról is tudósít, hogy ez idő tájt gyorsfényképezészek is voltak a Városligetben. Összegezve elmondható, hogy egy sereg információval szolgál ez a leírás is, de a narrátor a háttérbe húzódik, és a Városligetet az iskolakerülő Peti szemszögéből látjuk.

Sokkal metaforikusabb, és így másfajta információt hordoz például az a jelenet, amikor az apa, Karinthy Frigyes ihlet nélkül bolyong a budapesti estében: „befordult a szürke, belvárosi utcába, ahol az esti nép – tőle oly távoli, idegen – megtöltötte

már a járdákat, s kigyúltak a gázlángok. Botorkált a kirakatok közt, értetlenül és idegenként járt a zajos esti utcákon. A kocsúton fiákkerek, automobilonok suhantak el, az emberek tolakodtak valami ismeretlen és homályos cél felé.”²⁸

Ez a leírás a nagyvárosi ember magányát a csalódott Karinthy Frigyes nézőpontjából mutatja be. Ezt a funkcióját a leírás azzal, hogy benne a város labirintusszerűen, nem igazán kiismerhetően jelenik meg, maradtalanul betölti.

A fent idézett novellában a budapesti utcák valósággal a főszereplő rangjára emelkednek éppúgy, mint az *Ifjúság, szerelem* címűben. E novella Karinthy Ferenc viszonztagságos szerelmét beszéli el egy fiatal özvegygel. A nő, Katinka, komáromi és gyakran felutazik Budapestre szerelméhez. Ilyenkor keresztül-kasul bebarangolják „a Gellérthegyet, Várhegyet, Halászbástyát, Vízivárost és mind a többi vidéket, ahová a szerelmesek járnak.”²⁹ A két fiatal azonban megunja a szép Budapestet, és szeretnének egy kis zugban kettecskén eltölteni pár órácskát. Karinthy Ferenc először a saját lakásukra gondol, amely a Bazilikától „fél perc séta” a Sas utcában. Katinka hamar igent mond az ajánlatra, ezzel nincs is semmi baj, de a mama, Böhm Aranka nem akarja semmiképpen elhagyni a lakást a megbeszélte időpontra. A fiatalok a Bazilika előtt találkoznak ötkor, és az ellenkező irányba indulnak el, mint ahol a lakás található, hogy minél később érkezzenek meg,

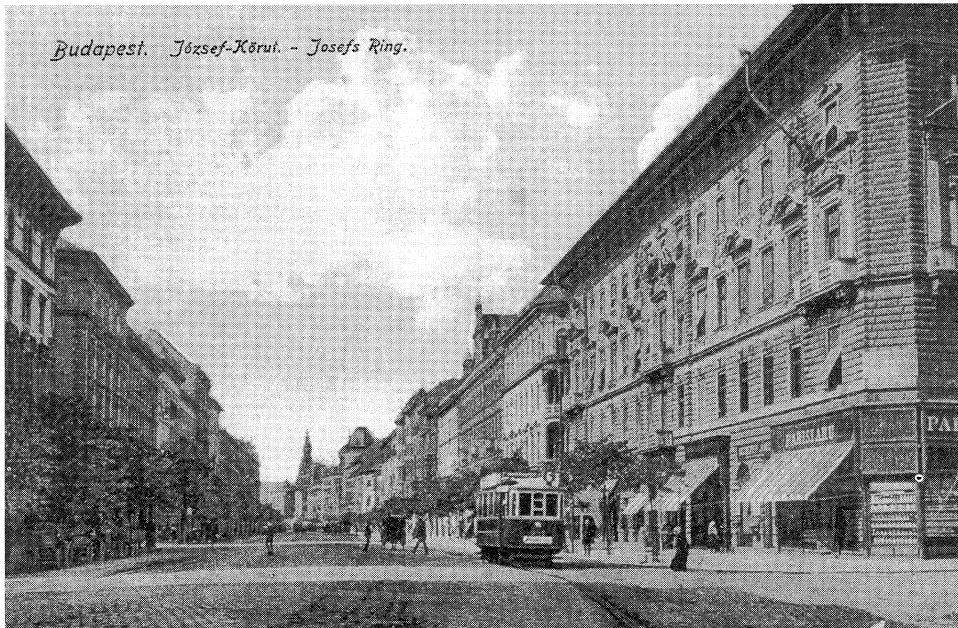
25 Karinthy Ferenc: Kamaszkor. In: Karinthy Ferenc, 1983. 83. old.

26 Karinthy Ferenc: Szellemidézés. In: Karinthy Ferenc, 1979. 158. old.

27 Uo. 159. old.

28 Uo. 220. old.

29 Karinthy Ferenc: Ifjúság, szerelem. In: Karinthy Ferenc, 2001. 106. old.

és a kedves mamát biztosan ne találják ott-hon. Karinthy Ferenc aprólékosan leírja a kis kirándulást: „a Vilmos császár út felé indultam el, megkerültük az egész háztömböt – igyekeztem szellemesen és elfogulatlanul beszélgetni, de csurgott rólam a veríték. [...] Attól féltem, találkozni fogunk [t.i. Böhm Arankával – B. M.], ezért gyöngéden bevezettem Katinkát az Erzsébet térre, leültem egy padra, [...] Végre fél hatkor beléptünk a Sas utcai ház kapuján.”³⁰

Talán az idézetekből is kiderül, hogy milyen fontos szerepe van Budapestnek ezekben az írásokban, de az is, hogy bár a szemlélődő narrátor el-elkap bizonyos jelenségeket az utcán, mindemellett igazán

József körút
BFL képeslapgyűjtemény

„... mennyire elüt a szürke
környéktől mely felett mindig
borus az ég”

³⁰ Uo. 110. old.

Rákóczi út
BFL képeslapgyűjtemény

*„... mindig maga elé, le a flaszterra
tekintve, mintha elvesztett volna
valamit.”*

hosszú városleírással ritkán találkozunk. Ugyanakkor precíz várostérkép rajzolódik ki az egyes leírások nyomán, és nemcsak az utcák akkori nevéreől értesülünk, de arról is, mennyi időbe telik végigyalogolni rajtuk.

Míg a Reviczky utca környékén sétáló elbeszélő a hirdetményeket, a kirakatokat és a járókelőket nézegeti, addig a lágymányosi utazó a beépítetlen füves telkeken bóklászhat. A korszak Lágymányosa a főváros periferiáján elhelyezkedő se falu, se város. A házak között beépítetlen telkek sora, amelyeken nagyon jól lehetett „rabló-pandurt” játszani.³¹ A terület barátságos falusias jellegét a *Baracklekvár* című novella őrzi: a környék „napos déli lejtője már akkor is

³¹ Karinthy Ferenc: Egyetem. In: Karinthy Ferenc, 2001. 69. old.

nevezetes baracktermő vidék volt, a Ménesi úton június végétől minden kertkapun kint a tábla: Sárgabarack eladó!”³²

A vidék akkori beépíttelenségét és ebből adódó „vadságát” jól megörökítette *A labda* című novella. A történet középpontjában egy ajándékba kapott labda áll, amelyet rögtön felvittek a Gellérthegyre kipróbálni. A citadella körül katonák sétáltak, és az egyik baka hatalmasat rúgott bele az elsuhanó labdába, amely „felszállt, magasan a kékbe, aztán a korláton kívül hullott vissza, legurult a sziklás, bozótos meredélyen, ahol egykor Szent Gellért a hordóban.”³³ A történet az elbeszélő szorongásával zárul, aki ha erre jár, most is a zöld lejtőkön, az akkori rengetegbe elveszett labdát kutatja.

Devecseri Gábor *A hasfelmetszés előnyei* című önéletrajzi művéből kiderül, hogy ő is kedvelte az akkori Lágymányos nagy üres grundjait, és „a Ménesi út és Villányi út közötti nagy, lejtős két fennsíku”³⁴ rétet, ahol a labdát rúgták. Az ő emlékeiben is felelevenednek a Karinthy-filmen is megörökített nagy szánkózások a grundokon, a hólabdázások és a budai hegyek havában gázoló nagy kirándulások is.³⁵

Karinthy Ferenc leggyakrabban a Ménesi utat idézi fel, de megjelennek a Nagyboldog asszony út „tömött lombjai” is, ahol ősszel „a vadgesztenyéken rőten sűrűsödött át az enyhe délutáni fény.”³⁶ A lágymányosi táj

sokkal tágasabb és változatosabb, mint a Reviczky utca és környéke. A városrész határa egészen a Dunáig elhúzódik, és érinti a Gellért fürdőt, a lágymányosi emlékekhez egyaránt hozzátartoznak a Budafoki úton golyózó fiúk és a Duna holtága, ahová már áprilisban kijártak úszni a jéghideg vízbe. De az író legősibb emléke is a Gellért térhez fűződik, ahol kezdődik a lágymányosi táj: „anyám kocsiban tol a napfényes Gellért téren, egy kirakatban fényképek, anyám hosszú, fekete haja kiomlik a kerek szalmakalap alól.”³⁷

Mind a két tájban fontos szerepet játszanak a kávéházak. Míg a józsefvárosi emlékek szerves része a Centrál, a Lágymányosé a Hadik. A két kávéház megjelenítése hasonló. Mindkettő Karinthy Frigyes életformájának a metaforája. A Centrálban nagyon gyakran van egyedül az író, mivel „hívei tudták, hogy ebben az időben egyedül szeret lenni. Ilyenkor írt, a kávéház áporodott füstje, egyhangú csörömpölése, zsongása elringatta, s e különös zene hangjára indult meg keze a papíroson.”³⁸ A Centrál mindig a munka helyszíne, az író mindig oda vágyik, mert otthon írni nem tud.

A Hadik kávéházra egész novellák épülnek, mert az nemcsak a munka helye, hanem egyre erőteljesebben az anyagi romlás is. Ide, a Hadikba érkezik egyenest Politzert, a titkár, aki „minden idejét, igye-

³² Karinthy Ferenc: *Baracklekvár*. In: Karinthy Ferenc, 2001. 12. old.

³³ Karinthy Ferenc: *A labda*. In: Karinthy Ferenc, 1983. 287. old.

³⁴ Devecseri Gábor: *A hasfelmetszés előnyei – A mulandóság cáfolatául*. Magvető, Budapest, 1974. 52. old.

³⁵ Uo. 51. old.

³⁶ Karinthy Ferenc: *Egyetem*. In: Karinthy Ferenc, 2001. 69. old.

³⁷ Karinthy Ferenc: *Ifjúság, szerelem*. In: Karinthy Ferenc, 2001. 127. old.

³⁸ Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. In: Karinthy Ferenc, 1979. 156. old.

kezetét arra szenteli, hogy ezt a zseniális embert fölmentse és megmentse.”³⁹ Nemigen találjuk ezekben az írásokban a Hadik kávéház részletes leírását, inkább azokat az embereket ismerhetjük meg, akik ott dolgoznak. A Hadikon és a Centrálon kívül feltűnik még a szövegekben a Japán kávéház, a Parisette és az Abbázia is, mint ahol annak idején az író édesapja is megfordult. De fontosabb szerepet nem kapnak ezek az írásokban.

Természetesen Budapest más részei is fel-felvillanak a gyerekkort megőrkítő írások lapjain, de közel sem olyan fontosak, mint a már említett kerületek. A Sándor utca, ahol Karinthy Ferenc lakott, és egy „aranykoszorús ortopéd-cipész volt szemben”, órákig elnézte a kirakatában a gipszmodelleket, „a sok kacska, görbe, dagadt, eltorzult emberi lábat, amelyre itt mind megfelelő cipőt készítenek.”⁴⁰ A *Szellemidézés* egyik jelenete például a budai Medve utcában játszódik. A lakásról többet tudunk meg, mint a környékről. Mégis a főszereplők gyakran kitekintenek a közeli budai hegyekre.⁴¹ De feltűnik a Deák tér, a Vigadó Nagyterme, a Németvölgyi út és a Farkasréti temető is pár szó erejéig.

Mint a fenti idézetekből is kiderül, Karinthy Ferenc nem igyekszik mindent ábrázolni, inkább kiemel jellegetes, számára

fontos részleteket a lágymányosi és a józsefvárosi tájból. Épp fordítva jár el, mint George Perec a *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien [Egy párizsi hely kimerítésének kísérlete]* című írásában. A francia író igyekszik mindent leírni, ami két nap alatt a Saint-Sulpice téren történt. De Párizs sokkal bonyolultabb, összetettebb a Perec által leírt helyszínnél. Ez a bonyolultság Budapestre is jellemző, és Karinthy ezzel tisztában van és önéletírásai nem akarnak többet, mint hogy tegyünk úgy, mintha tudnánk valamit Budapestről.

Karinthy, mint egyik interjújában mondja, nem hiszi, hogy a realista próza csak monumentális formában valósulhat meg. Szerinte a novellista Maupassant „legalább olyan jelentős, mint korának regényírói. Pannókból is lehet képet összerakni, mozaikkockákból is, ez alkati kérdés.”⁴² Karinthy szereplőket, kellékeket és eseményeket ad hozzá a Budapest-képhez, ami a valóságban nagyobb, mint az önéletírásban ábrázolt világ. Az író csak úgy tudja a valóság illúzióját kelteni, ha a létező város „parazitájává”⁴³ teszi a leírt gyerekkori helyszíneket, de e leírások segítségével kiiktatja a tényleges világról szerzett ismeretünk java részét, és lehetővé teszi, hogy egy lehatárolt, önmagában zárt világra koncentráljunk, amely hasonlít ugyan Budapesthez, de ontológiailag

39 Karinthy Ferenc: A titkár. In: Karinthy Ferenc, 2001. 34. old.

40 Karinthy Ferenc: Egyetem. In: Karinthy Ferenc, 2001. 58. old.

41 Karinthy Ferenc: Szellemidézés. In: Karinthy Ferenc, 1979. 211–212. old.

42 Karinthy Ferenc: Mese és krónika. Erki Edittel. In: Karinthy Ferenc, 1984. 432. old.

43 A parazita fogalmát Umberto Eco-tól vettem kölcsön. Vö.: Eco, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében*. Európa, Budapest, 1995. 116. old. Ford.: Schéry András – Gy. Horváth László.

A Verpeléti út 2. sz. ház

*„Lent, hat emelet mélységben a Verpeléti út kihalt volt,
lámpái némán rezegtek a melegben...”*

szegényebb annál. De ez a szegénység csak látszólagos, mert ezek a gyerekkori visszaemlékezések, mint minden nagyvárosról szóló mű,⁴⁴ megpróbálnak alakot adni annak a hatalmas alaktalan univerzumnak, amely a valóságos Budapest.

A városleírások végső formáját Karinthy szerint mindig az olvasó adja meg, aki betölti, magáévá teszi a lapokon kirajzolódó

tájat. „Ha csak annyit látok belőle – írja a *Szellemidézés* narrátora –, amennyit el is mond, akkor kár volt elolvasnom, semmivel sem gazdagodtam.”⁴⁵ Szerinte az igazán jó leírások sokkal messzebbre visznek el minket, mint a leírtak. Csak a részleteknek kell pontosaknak lenniük, és „akkor a részletek mélyén esetleg majd felragyog, ha ugyan felragyog – az a bizonyos varázslat.”⁴⁶

⁴⁴ Tadié, Jean-Yves: *Le roman au XXe siècle*. Pierre Belfond, Paris, 1990. 128. old.

⁴⁵ Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. In: Karinthy

Ferenc, 1979. 156. old.

⁴⁶ Karinthy Ferenc: *Mese és krónika*. Erki Edittel. In: Karinthy Ferenc, 1984. 433. old.